

Tibori Tímea

PÁSZKA IMRE: ELIT, ELITEK A LOKÁLIS KISTÉRSÉGI TÁRSADALOMBAN¹

A mű bemutatása előtt röviden a Szerzőről szólnék. Tudományos munkája két pilléren nyugszik. Az egyik a tudásszociológia, a másik a lokális elitek kutatása. Ez jó két évtizedre visszanyúló érdeklődése, amelyet mind elméleti, mind pedig a terepmunka által interdiszciplinárisan folytat, és egyben folyamatosan megjelöli azt az igényét, hogy a változó fogalmakra változó, de mindig az empiriából egyre jobban gyarapodó válaszokat adjon komplex módon, és a terepmunka eredményeképpen a nemzetközi és a hazai hasonló próbálkozásokat figyelembe véve szintézist alkosson. Pászka Imrének ez a kitüntetett kíváncsisága a lokális társadalom iránt egyszerre a hazai és a román értelmiségiek körében is megjelenik, és ebben személye sajátos helyet foglal el az elitkutatások sorában. Oktatói munkássága is döntően ezekhez a szerepkutatásokhoz kapcsolódik. Így vált Szegeden iskolateremtő oktatóvá, és az, hogy habilitált mestertanár a Szegedi Tudományegyetemen, azt jelenti, felismerte a környezete, hogy ez a fajta folyamatos készítése arra irányul, hogy kutatásai segítségével megismerjük, milyen folyamatok zajlanak körülöttünk, és a nagy struktúrához képest ezeket hogyan lehet értelmezni. A mikro-folyamatok vizsgálata, és alkotó munkája az egyetem és a tudományos kutatók körében is elismertséget hozott neki. Megjelentek azok a könyvei, amelyek éppen ebből a lokális környezetből emelik ki, és egyre elismertebbé teszik azon szociológusok körében, akik egyfelől változatlanul a terepmunkában hisznek, mint eredeti forrásban, másfelől a különböző kvalitatív technikákat módszerként, vagy technikaként alkalmazzák. Ezen a területen különösen fontos a korábban megjelent kötete, ami már a második kiadást is megérte, „A narratívák történetformái” erről kellő eligazítást adnak.

Pászka Imre az Oral Historytól az interjúzás különböző formáit és módszereit gyakorolva eljut egy olyan világlátásig, amely arról a nyilvánvalóságról szól, amit mi szociológusoknak hívunk. Arról a társadalomról értekezik, amelynek mi is tagjai vagyunk, és amelynek formálásában felelősséggel részt kell veyünk – akarjuk, vagy sem.

¹ A Szegeden, 2010. május 14-én, a könyvbemutatón elhangzottak átdolgozott változata. A kiadvány adatai: Pászka Imre: *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. 2010 Belvedere Meridionale, Szeged, 328 oldal.

Ez tehát az alaphelyzet, ahonnan Pászka Imre részben személyéből, részben érdeklődéséből fakadóan elindult és arra az alapkérdésre próbálja keresni a választ különböző munkáiban, hogy mi, akik éljük az életünket különböző társadalmi helyzeteinkben, döntési lehetőségeinkben, felelőségeinkben, mennyire tudunk ezekben a szerepekben koherensek lenni. Mennyire tudunk megfelelni nemcsak a kor kihívásának – nem egy lapos közhely értelmében –, hanem mennyire tudunk felelősen cselekedni a saját kis közösségeink érdekében. Ez az egyik olyan kulcsmotívum, amely végigvonul ebben az elitkutatásban. Helyezzük be a Homokhátságnak ezt az utóbbi kutatását történetiségébe. Arról van szó ugyanis, hogy a 70-es években már a felsőoktatásba járók és az őket oktató, társadalomtudománnyal foglalkozók körében is fölmerül az az igény, hogy a nagy elméletek mellett jobban megismerjék a valóságot. Ezért az a fajta kutató terepmunka, amelyet Pászka Imre is folytat különböző hullámokban, az elmúlt 40 évben a legkülönbözőbb, és mégis konzekvensen hasonló terepeken jelent meg. Nevezetesen az Ormánságban, Bács megyében, az észak-keleti csúcsban, tehát az ukrán, szlovák, magyarlakta vidéken.

Korábban az volt a felfogásunk, hogy „hagyjuk beszélni” a tereplakókat. Én a 70-es évek közepétől kapcsolódtam be azokba a táborokba, amelyek egészen mások voltak, mint a Pászka Imre által vezetettek, és mégis vannak hasonló elemei, nem csak a módszerek okán, nem csak a fiatalok képzésének igénye okán, hanem abból adódóan, hogy mindenképpen egyfajta szerves kapcsolat jön létre a terepmunkák között, mivel az életmód szint-változását vizsgálják. Hadd hozzam be Konrád Györgynek egy olyan megközelítését, amely például a 70-es évek szociográfiai „táboraira” oly nagyon jellemző volt, és amelyet újra fölfedezni vélek, amikor a Homokhátságról esik szó a könyvben.

Konrád György azt írja, hogy „... két biztos valóság van: a személy és az emberiség. Az emberiség nem tud beszélni, az egyes ember igen. Nem a politikusok történelme érdekel, hanem azoké, akik megpróbálják túlélni a politikusok történelmét”. Az a helyzet, amikor elindultunk megnézni, hogy milyen a mikro-történelem, a mikro-társadalmak élete, azok dinamikája, és ebben a különböző

társadalmi helyzetben élők, különböző életkorú, iskolázottságú egyének élete – felmondjuk a szociológia kemény változóiról való tudásunkat –, tehát, hogy mindezek együtt, egy mikro-környezetben hogyan jelennek meg. Értelemszerűen nem lehetett arra hagyatkozni, hogy megkérdezzük az eliteket, és megkérdezzük a szegényeket, vagy mélyszegénységben, hátrányos helyzetben élőket, kinek-kinek érdeklődése szerint, és majd elmondjuk róluk, hogy az egyébként is strukturált, hierarchizált társadalom milyen képét mutatja az adott térségben, miként reflektálnak az együttélők a mindennapok kérdéseire.

A terepen egy dolgot tehetünk, az együttélést az ott lakókkal, a megismerés, a megfigyelés lehetőségét, a beszélgetést választhatjuk, amelyet nem csak mi irányítunk, bár ennek lehetősége és ennek kulcsa a mi kezünkben van. Egyet tehetünk, kérdéseket teszünk fel. Olyan kérdéseket, amelyek részben az élettörténetekre adhatnak választ, részben pedig szintén, még ha részleges módon is, de összekapcsolják a makro-struktúrát és a mikro-struktúrát, a nagy történelmet és a helyi valóságokat.

És itt máris szembesülünk azzal a helyzettel, ami a helyi valóság, az ott élők számára maga a történelem, maga az élet, az a tér, amelyben különböző dinamikával, különböző attitűdökkel, habitusokkal mozognak. Hogy ebben mennyire lehet felismerni, összekapcsolni a térség valóságos igényeit és benne azokat a mértékadó személyeket, akik előrébb viszik a folyamatokat, illetve, akik ezek gátjává válnak, ez mindig nagy kérdés. A kívülről jött embernek azonban nagy lehetőségei vannak. Nem az, hogy kívülről jön – rálát, és mást is lát, mint amit a helybeliek az ott élésből kevésbé érzékelnek esetleg, hanem abba a helyzetbe kerül, amikor az a szerep, hogy ő a résztvevő megfigyelő, nagyon komolyan fegyelmezi. Korlátozza abból a szempontból, hogy nem azért van ott, hogy ítéletet mondjon. Azért van ott, hogy összevessen más helyzetben élő, de mégis valamilyen szempontból közelítő térségeket, viselkedésmódokat, lehetőségeket. Azért van ott, hogy a közösség belső viszonyaira, történeteire, örömeire és bánataira keressen egyfajta válaszsört, amelyet csak nagyon szisztematikusan felépített terepmunka által lehet kibányászni. Ugyanakkor nem másra vonatkozik a kutatása, mint arra a közösségre, amelynek véleményét, viselkedését megfigyelte, feljegyezte.

Ezt a megoldást jól láttatja a kötet szerkezete, amely egyébként klasszikus tankönyv. Pászka Imre – lévén vérbeli oktató – azt a megoldást választja, és ez más műveiben is pregnánsan látszik, hogy min-

den szempontból ok-oksági viszonyokat mutat be, visszalép a tiszta gondolkodási, szerkesztési formákhoz. Ezért mindig, minden könyvében, amelyeket tulajdonképpen tankönyvként használunk a felsőoktatásban, azt mondja, hogy nézzük meg, milyen fogalmakkal dolgozunk. Ebben az esetben is behozza az elittről azokat az alapvető fogalmakat, amelyek a mindennapi életben is jelen vannak. Esetleg más terminológiákat is alkalmaz, de amikor megjelenik a többféle megközelítésmód, struktúrába rendezi. Arról beszél Pászka Imre, hogy nem egy fogalom van, hanem fogalmakat használunk jelenségek, összefüggésszerek megnevezésekor, de ezek a fogalmak változóak, és ez a változás lendíti tovább a mi gondolkodásunkat is.

Így tehát a kötet magán viseli azt az oktatói attitűdöt, amelyben lineárisan haladunk a tárgyunk megismerésében a fogalmaktól az alapkérdésekig, a hipotézisekig, onnan a terepre, a terepnek több arcát megmutatva, majd újra vissza a szintézis érdekében azokhoz a fogalmakhoz már, amelyek ebből a terepmunkából következnek. Nem a nagy elméletekhez csupán, hanem a közvetlen, a használható értelmezési keretekbe helyezi Pászka Imre a vizsgálat eredményeit, s azt mondja, hogy íme, lássátok azt a leletet, amelyet most elétek tudunk tárni. Így látjuk mi néhány évi munka után a Homokhátságot. Ezért érdekes a szakolvasó számára is, hogy bizonyos értelemben hasonló kistérségek mennyire más arcukat mutatják, nemcsak azért, mert például a mi korábbi kutatásunkban a Hajóson és környékén élő svábok élete mennyire eltérő, mint a Homokhátságon, holott ott is az elit és a szegény, betelepült, a „gyüttment” és a helybéli közötti konfliktusokat vizsgáltuk, és azt, melyek a folyamatos, látens feszültségek, amelyek generációról-generációra megmaradnak. Érdekes, hogy miközben ezeknek a múltját nagyjában-egészében ismerjük, azok a kérdések változatlanul érvényesek, hogyan nevezzük meg magunkat az adott közegben, azaz újra és újra fölvetődik az identitás kérdése. Minek hívjuk magunkat, minek hívjuk a szomszédunkat, hogyan beszélünk a környezetünkről? Mi az, ami bennünket hasonlóná tesz? De természetesen nagy buzgalommal próbáljuk azt is megfogalmazni, hogy az én és a másik viszonyában a másiktól mi miben különbözünk.

Arról szól tehát ez az elitkutatás részleteiben is, amit korábban olvashattunk Paretótól, hogy Pászka Imre gondolkodásmódjában a politikai és gazdasági elit kérdése újra és újra a magyar valóság okán előkerül.

„Az elitfogalom szűkebb meghatározásában Pareto az elitet egy társadalmi osztállyal asszimilálja, aminek háttérben a társadalmi hierarchia egyszerűsítése áll. A kiválasztás kritériuma az embereknek politikai és társadalmi hatalmuk és befolyásuk alapján történő rangsorolása (Pareto 1902:8). Ezzel a lakosságot két rétegre osztja: az alsó réteg, az elittől idegen, és a felső réteg, az elit (Pareto 1968:§2032). A társadalmi egyensúly feltételeinek tanulmányozása végett Pareto javaslata az elit kettéválasztása, azokra, akik közvetlen vagy közvetett szerepet játszanak a kormányzásban, ők alkotják a kormányzati elitet, a többiek alkotják a nem kormányzati elitet” (Pászka, 2001:21).

Megjelenik egyfelől az a mintázat, amelytől a közép-európai posztkommunista társadalmak nem mentesülhetnek, nem tudják pregnánsan fölmutatni azt az elitet, amelyről annyira vágyakozva beszélnek különböző elméletek kapcsán. Megszületik a gondolat, hogy szeretnénk valamivé válni, és elitként részt venni a társadalom életében, gazdasági szempontból jól és hatékonyan működni, akár valamilyen kitüntetett tulajdonság kapcsán. Lényeges észrevétele a Szerzőnek, hogy nem általában létezik – még egy ilyen kistérségen, kistélepusúleken belül sem – az elit, hanem olyan tagjaival találkozhatunk, akik bizonyos tulajdonságaikat összekapcsolják egyfajta vezetői attitűddel, a fogalmat tágan értelmezve. Itt a vezetésben benne van mindaz, aminek háttérben tudást, kreativitást, innovativitást feltételezünk.

Ennek mértéke nagyon különböző. S amikor megjelenik, hogy az elit tagjai is esendő emberek, és keresik a helyüket, amiről nem szívesen beszélnek, ez már messzire és a szociálpszichológia világába vezet, akkor meg kell békélnünk azzal, hogy az egyén küszködik a maga szerepével, ahogyan a mélyen és kilátástalanul a szegénységbe, kirekesztettségbe szoruló küszködik a saját helyének a kijelölésével. Ugyanúgy az úgynevezett elit tagjai is küzdenek azzal a szereppel, hogy mit is vár el tőlük a környezetük, és mit vár el tőlük a makro-társadalom. És ebben, az egyébként nagy amplitúdót bejáró lehetőségben az egyén csetlik-botlik. Megpróbál olyan fogódzókat találni – ez markánsan megjelenik az interjúrészletekben –, amiket valamilyen módon a közfelfogás sugalmaz, amiről a szakirodalom azt mondja, a széthúzó, vagy azt az arcát mutatja, ahol a konszolidált magatartás, tehát a közöpre húzás attitűdje a domináns. Előfordul, hogy az individuális értékeket szeretné megjeleníteni, de átlép a normákon, mivel számára eszköz a politika, a gazdagság, a

kapcsolatrendszer, ami az egyik legfontosabb dolog az elit számára. Pareto-tól azt igazán megtanulhatuk az elmúlt száz év során, hogy a hatalom és annak különböző megjelenési formái az egyén szempontjából pillanatnyi időintervallumban nagyon csábítóak lehetnek. De szerencsére az irreverzibilis idő fittyet hány arra, hogy az egyén azt gondolja, hogy a hatalom majd kiemeli és mindenhatóvá teszi.

Vannak nagy lehetőségek és vannak nagy kudarcok. Az élet számára az önismeret és a kudarc az a homályos terület, amelyről legkevésbé vall. Joggal őszintétlen – mondhatnám, más vizsgálatokra is alapozva –, mert mindig szorított helyzetben érzi magát.

Hogyan szóljon az az öndefiníció, amelyben egyrészt jó állapot gazdag lenni, de erről valami álszemérem okán, nagyon rosszul kommunikálunk? Jó első embernek lenni, de ha ehhez nincsenek meg a megfelelő képességeink, készségeink, ebben komoly kudarcokat szenvedhetünk, mert nemcsak osztunk sebeket, hanem kapunk is. Erről nem szívesen beszélnek a megkérdezettek. Még akkor sem, hogyha ez a környezet számára nyilvánvaló. Sőt! Annál kevésbé. Nincs jogunk – és kvalitatív módszer, vagy technika szabálya – ezt a helyzetet minősíteni. Szembesülve a szövegekkel látjuk, milyen is ez a helyi elit.

De hadd térjek arra vissza a kultúrák kérdésére, arra, hogyan reflektálunk a világra és saját magunkra. Kultúrakutatóként különösen érzékenyen figyelek arra, hogy a viselkedés-zavarokat az elit számára éppen a kultúrák közötti átjárásbeli hiányok és képzetlenségek okozzák döntően. Nem állítom, hogy kizárólagosan, de döntően. És nem lehet kiváltani ezt a fajta téblábolást, rossz választást, rossz döntést a tennivalók körül sem pénzzel, sem kapcsolatokkal, sem politikai hatalommal. Már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazódott az a kutatói és befogadói igény, amely markánsan megjelent a hazai szociológia történetében, mint kvalitatív kutatási hullám, amelynek eredményeképpen föltárult a lent és a fent, föltárultak a nők és férfiak, idősek és gyerekek problémái, az iskoláztatás kérdése, tehát minden olyan kérdés bekerült a beszélgetésekbe, amely bennünket foglalkoztatott. Így jutunk vissza ahhoz a felismeréshez, hogy ez egy természetes szociológiai attitűd, amely nagyon sokat foglalkoztat bennünket: mi is van igazán fent, miközben látjuk nagyon mélyen a lentet, és olyan mélyen, aminek ugyanúgy nem tudunk a végére járni, mint a fentnek. Közben az átjárást és a jobb megértést a szakmákon keresztül próbáljuk biztosítani. Megjelenik ebben

a könyvben az az igény is, hogy ezt a nagyon mechanikusan, és tulajdonképpen tudománytalanul kialakított dichotómiát, amit az elitekről és a szegényekről tételezünk, próbálja felülmúlni, összekapcsolni maga a terepmunka, és az ott készült ismeret- és véleményanyag, de azzal a pontosítással, hogy ez egy pillanatfelvétel. Még akkor is, ha több év munkájának eredménye ez az összefoglaló, dacára annak mély szakirodalmi beágyazottságától, amely nagy erénye a könyvnek. Ha egy hallgató beleolvasson a különböző fejezetekbe, megnézi a bibliográfiát, nagyszerűen tudja használni vizsgaszituációban. Ez is része, erénye ennek a nagy munkának. De sokkal fontosabbnak tartom, hogy rádöbbenti az olvasót arra, hogy a nagy elméletek csak segítséget adhatnak a megismerésben, de sokkal fontosabb látnunk egy kicsit a saját világunkat, a környezetünket. Ennek ismerete nélkül mi magunk is csak csetlünk-botlunk a helyzetekben.

Bár mi, akik különböző iskolákhoz tartozunk az interjú technikák alkalmazása szempontjából, és más-más szempontot tartunk fontosnak a megismerésben, de mégiscsak együtt mozgunk a terepen. Eltérő érdeklődésünk okán arra vagyunk kíváncsiak, hogy hogyan lehetne konfliktus-mentesebben, értőbben a másik személyét elfogadni, a másik tudására, tapasztalatára építeni, és ebből hogyan lehetne igazán közösséget formálni. Megjelenik ebben a könyvben a közösség fogalma is, amely, ha úgy tetszik, eseteink szempontjából szintén nagyon bizonytalan arcát mutatja. Jobbára hiányoljuk a közösségek összetartó erejét, amely a résztvevők számára egyfajta biztonságot, stabilitást jelent. Ha ebből a szempontból is nézzük a kötetet, ott vannak a válaszok az interjúkban: vannak olyan értékek, szempontok, amelyek belekerültek a kötetbe – de bármely, hasonló tematikájú monográfiában is jelen vannak –, hogy a Homokhátság közössé-

geinek, egyéneinek, elitjének bemutatásakor megjelentek azok az értékek, amelyek számunkra is fontosak, amelyek a biztonságról, a megbízhatóságról, a felelősségről, az egymás tiszteletben tartásáról és a másik ember teljes személyiségének elfogadásából fakadnak.

A könyv természetesen szaktudományos igényű, nagyívű munka, ezért olvasásra úgy ajánlható, hogy külön kezelendő a fogalmi része, azok a fejezetek, amelyek az elméleti háttérét fejtik föl az elitkutatásoknak. Többnek, nem csak ennek az egynek. Magáról a Homokhátságról – és ezt valóban ajánlhatnánk a különböző régiókban élők figyelmébe – megismerhető egy kicsit az elitek a működése. Nagyon különbözően definiálják magukat. Benne van a könyvben az a lehetőség is, hogy az ilyen típusú kutatómunka soha nem fejeződik be.

Az olvasó átéli a terepmunka izgalmát, azt a kíváncsiságot, amely a beszélgetéseket motiválja. A helyszín, bár mindig más arcát mutatja, mindig másképpen kell rá reflektálnunk, mégis mindig elvárja tőlünk a terepen élő és maga a terep, hogy nagyon felkészültek legyünk, nagyon adekvátak a kérdéseinkhez. És amit még elvár, az a megismerő szituáció, az a kutatói tisztesség, amellyel a megélt élményeknek csak töredékét tudjuk átadni. Olyan élményeket szerzünk a terepen, amelyek szerencsére verbálisan soha el nem mondható, esetleg műalkotásokba sűrítendő bizonyos része arról szól, hogy sokfélék vagyunk mi, emberek, de csak együtt mondhatjuk el, hogy közösségi és teljes életet szeretnénk élni.

Lehet vitatkozni a szerzővel, az elitek magatartásával kapcsolatos megállapításait illetően, de egy dolgot nem lehet elvitatni, hogy a közösségi munka eredménye.

Érdemes betekintenuk a Homokhátság és vidéke világába, s egyben Pászka Imre világlátásába.